

MESTERROD (*IMPERATORIA OSTRUTHIUM*) SOM VETERINÆRPLANTE

Mesterrod – alene det stolte navn siger meget! Imperator betyder jo kejser eller hersker og viser, hvor stor betydning og lægekraft man har tillagt denne plante. Artsnavnet *ostruthium* er derimod af uvis oprindelse. Floraværkernes storskærm kendes næppe uden for botanikernes kreds; af de folkelige navne bruges især *mesterrod*, som dog først nævnes litterært fra 1678 (Thott 4° 718, 65). *Mesterurt-rod* dukker herhjemme op fra slutningen af 1400-tallet (*Ny kgl. Saml.* 4° 314b), *kejserurt* ca. 1700 (Moth K 81). Navnet ”mesterrod”, ”mesterurt” kendes også på Island og Færøerne, i svensk, finsk, norsk, engelsk, hollandsk, tysk og fransk – rimeligvis alle steder oversat fra plantens latinske slægtsnavn.

Den hører til Umbellifererne og mange af de gode egenskaber synes lånt fra skærmpflanzen *Laserpitium* (foldfrø), der vokser i Middelhavs-egnene. Men ellers er mesterrod en specifik nordeuropæisk lægeplante; den nævnes ikke i oldtidslitteraturen (gror ikke i Grækenland) eller kan med sikkerhed identificeres i middelalderens botaniske og medicinske skrifter. Disse bygger næsten udelukkende på antike forfatters oplysninger. Mesterroden vokser vildt ved foden af Alperne og enkelte steder herhjemme (Jylland, Fyn, Bornholm), men alt tyder på, at den af munkene blev ført hertil engang i middelalderen. Den nævnes af Henrik Harpestræng i 1200-tallet, og Christiern

Pedersens lægebog 1533 skriver om *Mester Vrt, som groer her i Landene i Vrtegaardene* (s. 70a). At man allerede da nærrede en urokkelig tro på mesterrods mirakuløse lægekraft fremgår af Henrik Smids urtebog fra 1546; det hedder her, at *den hielper visseligen den kaalde døde mand op i Sadelen igjen(!)*. Simon Paulli omtaler den som dyrket 1648 og P. Kylling nævner den 1688 fra Bornholm.

Apoteker J. Lind skrev i sin bog *Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger* (s. 38, jnf. s. 44): *I en gammel Have ved Ørlevkloster har jeg fundet Imperatoria ostruthium, som ogsaa er almindelig i Bønderhaverne ved Hobro*. Samme forfatters *Klosterhaven i Øm* (1937, s. 14) oplyser om mesterrod, at den er en af de berømteste gamle Lægeplanter, den aromatiske Rod brugtes mod Feber, nu anvendes den kun af Dyr læger.

Mesterrod blev i tidligere århundreder næsten betragtet som et universalmiddel. Men det gik den som så mange andre lægeplanter: fra at være en almindelig brugt droge i humanmedicinen blev den efterhånden ”degraderet” og endte med at blive en udpræget veterinærplante. I de såkaldt gode gamle dage, da der endnu ikke eksisterede et organiseret dyrlægevæsen, var man i landsbyerne ofte henvist til selv at behandle syge husdyr med remedier fra have, mark eller materialeskab. Indtraf der sygdomme, pest etc. i besætningen, måtte man

I.								
‡ JALAPA	Radix	-	-	Burger-rot	1 Dr.	—	—	9
	Pulverat.	-	-	Stött	-	—	1	—
‡ ICHTHYOCOLLA	-	-	-	Husblåß	-	—	1	—
IMPERATOR.	Radix	-	-	Mäster-rot	1 Unce	—	1	—
§ INDIGO	-	-	-	-	1 Dr.	—	1	—
ph.p. INFUSUM	-	-	-	-	(1 Con.	—	3	—
Malti	-	-	-	-	(1 Lib.	—	1	—
* Rhei	-	-	-	Rhab. dropp.	-	—	—	—
				med Watn	1 Unce	—	2	—

Ett utdrag ur den s.k. Svenska taxan från 1739 eller egentligen = Taxa, Hwarefter alla Medicamenter och Wahror på Apotheken i Sweriges Rijke befintelige böra försäljas. Faststæld Wid Riks-Dagen Åhr 1739. Stockholm. Denna utgjorde en sorts prislista över vad olika läkemedel kostade. Imperator. radix är mästerrot.

stole på egne erfaringer – eller de ”kloge folk”. En og anden klog mand kunne vel undertiden helbrede et husdyr, men kun altfor ofte bidrog de med deres uvidenhed tværtimod til at fremskynde sygdommen. Det var selvsagt navnlig tilfældet, når det drejede sig om smitsomme sygdomme – ”dyrlægerne” bar smitten fra sted til sted. Endelig gjorde datidens dårlige og sparsomme foder (især om vinteren) sikkert meget til, at dyrene blev modtagelige for smitte og epidemierne fik et ødelæggende omfang.

Blandt de husråd, som var mest benyttet, hørte først og fremmest ”den mesterlige rod”. Kvaksalverne dyrkede den i deres have og førte drogen med i urteposen, når de drog ud på sygebesøg. Fynboen Anton Andersen skriver 1885 (*Fra Planternes Verden* s. 178, 180f.), at *den dyrkes endnu af og til i de gamle bønderhaver ... og endnu bruges planten for sygdomme hos kreaturerne.*

Dersom den [mesterrod] fandtes i større Mængder, vilde den være af Vigtighed for Dyr-lægerne, skrev C. G. Rafn i sin *Danmarks og Holsteens Flora* bd. II, s. 360. Men selvom Imperatoria ikke var og er almindelig her i landet, og skønt dyrlægerne måske aldrig gjorde

større brug af den, fik den alligevel en fremtrædende plads inden for veterinærmedicinen. Kneb det f.eks. med at holde liv i spædekalkvene, gav man dem svovl, krudt og mesterrod i koens første mælk,¹ og fik kalvene *undt i ø lyu*, skulle de have et afkog af mesterrod,² idet man havde talemåden *den raa plante løsner, den kogte binder*. I Holbæk amt er syge kalve blevet indgivet ni slags medicin, indeholdende bl.a. hørfrø, flyverøn og mesterrod.³ En Cyprianus, der tilhørte den kloge mand Henrik Kokborg, nævner som råd mod kalvekasting, at der fremskaffes et pulver af hørfrø og mesterrod; pulveret skulle røres ud i vand og gives koen tre morgener i træk, mens den var fastende.⁴ På en af Kokborgs trykte sedler står et andet råd mod samme sygdom: koen skulle have en blanding af pulveriseret løvstikkerod, dyvelsdræk, krudt, mesterrod, angelik, hørfrø og salt, efter at den var ført fra tyren. Før indbindingen skulle stalden meget omhyggeligt renses og desinficeres – thi *dersom Midlet skal gjøre Nytte da maa det nøjagtig udføres uden nogen hjapperi!* Samme Kokborg kender *En usejlfbarlig Recept, der tjener imod alle(!) Kræatur Sygdomme (over de 100de Gange prøvet med Held). Hemmeligheden bestaaer i en passende*

Blanding [af 10 substanser, bl.a. mesterrod], *alt efter Kræaturets Alder og Størrelse*. Han slutter dog: *Ja, dette ere sikre Midler i Tilfælde Dyr-lægens Raad (der helst først bør søges) skulde ej være tilstrækkelig.*⁶

En anden jysk Cyprianus – Lars Kanneworff's – giver følgende opskrift på et middel for "grøder" (tb) hos køer: Mesterrod, paradiskærne (Amonum melegueta), dyvelsdræk, kroppulver og foenum græcum (bukkehornfrø) blandes til pulver og 20 lod deraf gives hvert kreatur ind med en skefuld salt efter åreladning m.v. I lidt ændret form anbefales samme recept for stensyge hos køer.⁷ Et utriveligt husdyr fik en blanding af flyverøn, mesterrod (stor dosis), sort kommen og gråt svovl.⁸

Af Kristen Boers *Dansk veterinær Folkemedicin* fremgår det med al tydelighed, i hvor stor udstrækning man engang gjorde brug af mesterroden til syge og/eller forheksede dyr. Planten nævnes i råd for bl.a. lungesyge hos køer,⁹ mod blodpis¹⁰ og gulsot (icterus); man indgav kalmusrod, signeknopbægerfrø (marietidsel), storskærmrod (mesterrod) og køkkensalt udrørt i lukent øl.¹¹ Blev en ko afkræftet – hvad ofte var tilfældet om foråret før udbindingen – havde den fået "solskud"; mesterrod plus ni andre substanser blev blandet sammen og brugt til røgbad *tiendes giort en Gang daglig i 3 Dage*.¹² En frygtet kvægsygdom var kalvekastningen (se ovenfor), og næsten utallige er de midler – eksakte og magiske – som blev bragt i anvendelse for at bekæmpe sygdommen. Der blev selvfølgelig også forsøgt med mesterrod.¹³ Kendte man ikke sygdommens navn, skrev den kloge mand blot en recept *For alle Slags Syge* – og i den var mesterroden altid at finde.¹⁴

Blev hesten syg, tyede man ligeledes til denne lægeplante, f.eks. for kværke,¹⁵ hoste,¹⁶ lunge- og leverlidelser¹⁷ og engbrystighed.¹⁸ Heste med skurv fik mesterrod med syv andre substanser i lukent øl.¹⁹ "Indvortes Sygdom"

var pulterkammerbetegnelsen, når kursmedene var ude af stand til at stille diagnosen; de skrev da en recept med et ural af remedier – 20–30 forskellige planter blandet sammen (en af dem måtte vel kunne hjælpe!), og blandt de øverste på listen figurerede mesterrod.²⁰

Vor plante blev ofte brugt mod forstoppelse hos heste tillige med cirka 30 andre urter.²¹ I gammel tid nærede bønderne stor frygt for, at en hest skulle æde "forgift", hvorved man forstod mange ting, således edderkopper, hesteigler, spindelvæv, fjer o.s.v. For sidstnævnte var *Springrod, Haarrod og Mesterrod det bedste*.²² Datidens heste blev tit plaget med diarré og blandt de mange urter til bekæmpelse finder vi også mesterurt i vin.²³

Ville en hest ikke trives, blev der forsøgt med en lang række overtroiske behandlinger, fra trylleformularer og en hængt tyvs afskårne finger til lækatteskind anbragt i hestestalden og asken af en sort kat. Men slog det hele fejl, søgte man tilflugt hos de kendte og prøvede lægeurter, hvoraf mere end et halvt hundrede blev indgivet vantrevne heste; mesterroden hører til de første, som nævnes.²⁴

Sår og bylder kunne påføre en hest svære lidelser, måske drejede det sig om skud- og stiksår fra slagmarken og hestelægerne foreskrev mange forskellige kure, således røgbade med tør mesterurt.²⁵ Også skurv hos heste behandlede med mesterrod.²⁶

Til de hestesygdomme, man forhen stod næsten hjælpeløs over for, hørte snive eller springorm (malleus) – en og samme sygdom. Den var kendt fra oldtidens dage (omtalt bl.a. af Aristoteles) og blev bekæmpet med de mærkværdigste midler: trylleformler, levende musvåge brændt til pulver, katteskind, haneøjne, aske af ligkiste – alt indgivet dyret i vin etc. Boers opremser over tre snive lægeurter for snive, blandt dem finder vi atter den højt værdsatte mesterrod.²⁷

Sygdomme hos færene hører vi ikke meget om i gammel tid. Et får havde dengang ikke

større værdi, så man fandt ikke anledning til at gøre noget ekstraordinært, hvis et enkelt får blev sygt. Men hændte det, at flere får gik til, måtte et eller andet husråd prøves. Det gjaldt fåresygen ”retsne” (resne = hæve; tungen resner = hæver) *som ofte dræber mange og de bedste*. Og igen var det mesterroden, man gravede op i haven og blandede med ensian, løvstikke, bukkehorn-frø, aloe, alantrod og hørfrø samt rugmel og salt og gav de syge dyr tre dage i træk.²⁸ Stivkrampe eller ”lamdød” hærgede ikke sjældent de for tidligt fødte lam, og mod denne sygdom havde man følgende kur: *Tag mester wrt heller rudt. Item sod och weibred och matrem lige mögit man kand slauff, stod det i en mortar med saht och giff huer lam saa mögit man kand holledt i mellem 2 fingere.*²⁹

Også ”svinedød” og ”svinesyge” var sikkert fællesnavne til en række forskellige sygdomme hos svin, bl.a. rødsyge, miltbrand og svinepest. Mangt og meget blev forsøgt, der blev læst trylleformler over de syge dyr, men også indgivet lægeurter: mesterrod, grøn og sort nysjerod, bulmefrø, alrune o.m.a.³⁰

Som apotropæum mod alskens forgørelse fandt mesterroden rig anvendelse, sagtens på grund af rodens skarpt krydrede lugt og smag. *Denne Urt, navnlig Rod og Frø, har skarpe, hidsende Egenskaber, i hvilken Henseende den overgaaer Peber og andre skarpe og varmende Urter*, skriver Henrik Smid i sin Lægebog 1546 (s. 461). Mange sygdomme, især de smitsomme, tænkte man sig forårsaget af (sygdoms-)dæmoner, der søgtes fordrevet med stærkt og ildelugtende vækster som mesterrod, sevenbom, løvstikke. Man synes forøvrigt at have skelnet temmelig nøje mellem de habituelte ensartede skærmpflanter mesterrod og løvstikke.

Folkemindesamleren Jens Kamp fortæller 1877 (*Danske Folkeminder*, s. 168), at finthakket mesterrod, blandet med hørfrø og rørt op i øl, er et i Jylland almindelig kjendt og brugt Middel mod Forgjørelse ... *baade til Dyr og Mennesker*.

Og fra vor tid: *den er almindelig kendt i de midtjydske Hedeegne ... baade i grøn og i tør Tilstand ... brugt til saavel syge som forheksede Kreaturer* (H. P. Hansen, *Hyrdeliv paa Heden*, 1941, s. 124). Det vides med sikkerhed, at den blev dyrket meget i Silkeborg-egnens haver og ofte benyttet som lægedomsurt.³¹ Mesterroden blev lagt i vandtruget, før køerne skulle drikke, så var de værnet mod trolddom. Og tydede det på, at de allerede var forhekset, bandt man roden til køernes horn, evt. med lidt kirkegårdsuld. Strøedes der også hørfrø foran stalddøren, kunne ingen heks slippe derind. Henrik Kokborg's trykte *Cyprianus* anbefaler mod hekseri hos kreaturer et pulver af tretten substanser, bl.a. mesterrod, som køerne skulle indgives før solopgang. Det samme middel var tjenligt til den ko, som havde malkefejl, eller af hvis mælk der ikke kunne kærnes smør; endvidere – i en lidt ændret form – til syge svin. Samme *Cyprianus* giver en lang og omstændelig beskrivelse af, hvordan en række substanser skal anbringes i borehuller over dørene som værn mod hekseri på mennesker og husdyr. Blevet kreatur ”fordærvet” (forgjort), var det godt at sætte mesterrod, ensian- eller bregnerod, løvstikkerod og syv andre ingredienser på tre pægle brændevin og give det ind (E. Tang Kristensen, *Gamle Raad*, 1922, s. 235). Var hønsene forhekset, skulle der blandes pulveriseret dyvelsdræk, mesterrod, angelikrod og hørfrø i foderet. *Probatum est!* Mod ”fejl hos gæs” anføres et pulver af ti forskellige substanser, bl.a. mesterrod, udrørt i groft rugmel og vand. Gæssene skulle have det før solopgang og evt. ved tvangsfodring. *Dette er et probat Middel mod alle Sygdomme hos Fjerkræ* (H. P. Hansen, *Kloge Folk* I, 1942 s. 35). Erik Lassens *Cyprianus* anbefaler, *naar Køer af onde Mennesker forgjøres: tag Mesterurt, Løgstilke [løvstikke], Burgeurtens [lungeurt] Rod og Malurt, hak disse smaa og giv Koen, at hun slikker det ind* (ibid. II, 1943, s. 103f.). Kom der ikke smør, hvor meget man kærnedede, var

en heks på spil. Men man vidste råd, borede et hul i kærnestaven og lagde deri en blanding af bævergejl, mesterrod og flyverøn (Dansk Folkemindesamling 1906/89: 1334: Thisted amt ca. 1870). Til rengøring af forheksede kar og redskaber var mesterrod ufejlbarlig – ifølge en gammel ”Kunstbog” fra Jylland 1785 (Tang Kristensen, *Sagn og Overtro* 1883, s. 378).

Jens Kamp skriver i *Danske Folkeminder* 1877 s. 173:

Min Fader havde for en fyrretyve Aar siden en Ejendom i Nærheden af Nykjøbing paa Mors. Det traf sig da et Aar, at vi ofte havde Uheld med Kreaturerne, flere Køer tabte Mælken og andre fik en eller anden Sygdom, saa de døde, eller ogsaa maatte vi se at faa dem solgt; thi saa kom de sig altid [mangelsygdom?]. Min Moder søgte da til en klog Kone, som sagde, at Kvæget blev forgjort; men hver Gang vi derefter fik et nyt Stykke Kvæg, skulde hun bære sig ad paa følgende Maade: Naar det nye Kreatur første Gang blev trukket hjem til Gaarden, skulde hun tage et lille Stykke Rugbrød og deri sætte lidt flyvende Røn og Mesterrod og derpaa gaa Kreaturet i Møde og stikke Brødet i Munden paa det, samt sørge for, at Koen fortærede det. Naar Dyret derefter var kommet i Stald, skulde hun tillave et Stykke Brød paa samme Maade og sætte det op over Fæhusets Dør, saa kunde Heksen ikke gaa ind i Stalden. Det blev gjort og ligegodt saa hjalp det.

På Sjælland kendte man også mesterrodens apotropæiske egenskaber der fik koen før kælvningen indgivet ni slags medicin, bl.a. hakket rønnetræ, hørfør, mesterrod, svovl, salt, sod m.v. – så kunne heksen ikke skade den. (J. Kamp, *Dansk Folketro* ed. Inger M. Boberg 1943, s. 72).

En gennemgang af det veterinærhistoriske materiale fra udlandet viser, at man også der værdsatte mesterroden. *I norske bondehager blev mesterroten dyrket til 1780-årene, men*

Mästerrot (Imperatoria ostruthium eller Peucedanum ostruthium), ur F. B. Vietz, Icones plantarum medico-oeconomico-technologicarum, 1800.

så blev det åbenbart slutt ... For nogle år siden blev den funnet i største mængde i nærheden af Lyseklosters ruiner (Rolf Nordhagen, *De gamle Klosterhaver*, 1939, s. 33f.). Og pastor Wilse fortæller i sin *Beskrivelse over Spydebjerg Præstegjeld* 1779 s. 52 (tillægget), at man i Østfold anvendte mesterrod som middel mod *hønsesfer i foret*, en ret udbredt overtroisk forestilling. Det hed om en sådan fjer, at den kunne dræbe en hest.³²

Fra Sverige oplyses, at *Boskapsläkare nyttja den på sine ställen mycket både för hästar och kör, när åtlusten utan medföljande feber är minskad, då den antingen groft pulveriserad eller mycket karfwad [snittes] ingifves till et eller två lod.*³³

Mesterrod er som før nævnt vildtvoksende i Alpeområdet, og her tror man endnu, at en kurvfuld af urtens rødder, anbragt i kostalden, hjælper køerne mod alle sygdomme; derfor hentes planten ned fra bjergene og plantes i

dalene (Vorarlberg i Østrig).³⁴ Den fintsnittede rod regnes for et effektivt middel mod såvel menneskers som husdyrs mavesmerter.³⁵ Forhen fik en ko efter kælvningen et på højre horn udslået æg, et stykke sukker samt en skive brød med mesterrod og vievand; det hele kaldtes Weisat.³⁶ I Tyrol skulle der juleaften røges med mesterrod såvel i stuer som stalde; så var man sikret mod troldtøj.³⁷

Nu er hekse og troldre vel selv blevet bandlyst, men husdyrene bliver stadig syge, og den navnkundige mesterrod finder stadigvæk anvendelse. Det gælder således, når en ko har ”Volltrünke” (yomparese); det sikre middel er da et udtræk af urten samt af rude (*Ruta graveolens*).³⁸ En hestelægebog fra 1793 giver anvisning på, hvordan en rytter skal behandle sin hest, så den vinder alle væddeløb:

Hvorledes Hr. Siegmund, Hertug af Østerrige, haver lært at rende til Maals. Tag et Lod Perimistel, et Lod Galgan, et Lod Ephau af Engen, et Lod Mester Urt Rod, et Lod Eber Rod, to Lod Weyel Rod, et Lod Egeløv, som er tørret i Solen, et Lod wild Meyran, paa tydsk Wolgemuth, disse fornævnte Stykker stød alle til Pulver, blande det blandt hinanden og naar du vil til Veddes med nogen, saa giv Hesten dette Pulver tre Dage blandt Foeret, og bespreng det hver Gang med god Viin, eller Malvesier, saa skal du see et stort Under.³⁹

Også i Svejts fandt mesterroden anvendelse mod sygdom og trolddom. Den var et sårlægemiddel efter tyrs kastration (St. Gallen)⁴⁰ og man undgik vanskeligheder ved forarbejdningen af ost og smør, om mesterurtens rødder lagdes korsvis på fadene; så kunne osten ikke mislykkes, mælken lod sig altid kærne.⁴¹ Endnu omkring 1880 opgravede overtroiske bønder denne rod St. Hans nat og bandt den til stalddøren, for at ingen heks kunne

passere.⁴² I kanton Uri gik man ved bekæmpelsen af spøgelse endnu mere omhyggelig til værks: ved siden af mesterroden skulle lægges et stykke indviet brød og et viet vokslæs over hus- eller stalddøren.⁴³

I Tyskland har dyrlæger med og uden eksamen anvendt mesterrod i fordøjelsesstimulerende ”kvægpulvere”.⁴⁴ En urtebog fra 1551 oplyser, at den navnlig plantes i haverne til hornkvæget, som faar den i et pulver med salt.⁴⁵ Den skulle også kunne berolige heste (Schlesien)⁴⁶ og gøre dem udholdende – de fik et rodstykke i små bygmelskugler⁴⁷ – og stærke, så de kunne løbe tre dage i træk uden æde og uden at blive syge, takket være kraften i mesterrod og et par andre skærplanter samt bakketidsel (*Carlina acaulis*).⁴⁸ Endvidere for at give hesten et smukt ydre uden overdreven fodring. Men for at være virksom skulle mesterroden graves op mellem de to Fruerdage (Maria himmelfartsdag 15. august og Maria fødselsdag 8. september), tørres, stødes til pulver og gives hesten på et stykke brød.⁴⁹

Mesterrod lagt i kokrybben værnedes mod forgørelse,⁵⁰ og blev en ko forhekset, så den ingen mælk gav, fik den hvidløg, mesterrod og salt brød (Böhmen, Schlesien).⁵¹ I det hele taget kunne man værne stalden mod onde magters spil, om man plukkede sevenbom, malurt, rude og mesterrod – alle stærktlugtende – på steder, hvor morgensolen faldt på dem, og hænge dem i bundter bag stalddøren.⁵²

Mesterrodens stjerne er dalet og blegnet stærkt de sidste halvandet hundrede år. Hornemann's *Forsøg til en dansk oekonomisk Plantelære* 1806 og 1821 har så lidt som Aug. Mentz' *Veterinærplanter* 1935 noget at berette om plantens veterinære brug. Hvor megen eller hvor lidt reel nytte den i sin tid har gjort, lader sig ikke fastslå – bortset naturligvis fra dens magiske anvendelse. Skønt roden har været genstand for flere undersøgelser, vides endnu kun lidt om dens farmakodynamik. Andre gamle

lægeurter har i nutiden fået videnskabens blå stempel, – måske det var umagen værd at få studeret også denne plantes indholdsstoffer nøjere, end det hidtil blev gjort.

FORKORTELSER

Boers = Boers, Kristen, 1939, *Dansk veterinær Folkemedicin*, Horsens.

Hansen = Hansen, H. P., 1942–43, *Kloge Folk I–II*, København.

LITTERATURHENVISNINGER

- 1 Boers, s. 266: "Højbjerg Haandskrifter" 1785.
- 2 Hansen, H. P., 1941, *Hyrdeliv paa Heden*, København, s. 124.
- 3 Dansk Folkemindesamling 1904/42: 151, bl. 70.
- 4 Hansen I, s. 56.
- 5 Hansen I, s. 61.
- 6 Hansen I, s. 59.
- 7 Hansen II, s. 152.
- 8 Hansen I, s. 220.
- 9 Boers, s. 154.
- 10 Boers, s. 174.
- 11 Boers, s. 176.
- 12 Boers, s. 180f., jnf. s. 213.
- 13 Boers, s. 253.
- 14 Boers, s. 210–13.
- 15 Tang Kristensen, E., 1901, *Danske Sagn VI*, Aarhus, 2, s. 466, jnf. Boers, s. 147.
- 16 Boers, s. 57.
- 17 Boers, s. 59.
- 18 Boers, s. 62.
- 19 Dansk Folkemindesamling 1909/3, bl. Q, 13.
- 20 Boers, s. 63.
- 21 Boers, s. 68.
- 22 Boers, s. 70.
- 23 Boers, s. 72.
- 24 Boers, s. 78.
- 25 Boers, s. 114.
- 26 Boers, s. 122.
- 27 Boers, s. 128.
- 28 Hansen II, s. 244.
- 29 Boers, s. 293.
- 30 Boers, s. 310.
- 31 Meddelt til Tang Kristensen, E., 1901, *Danske Sagn VI*, Aarhus, 2, s. 477.
- 32 Sml. Boers, s. 70.
- 33 Retzius, A. J., 1806, *Flora oeconomica Sveciæ I*, Lund, s. 326.
- 34 Erich, Oswald A. & Beitzl, Rich., 1955, *Wörterbuch d. deutsch. Volkskunde*, Stuttgart, s. 517.
- 35 Marzell, Heinrich, 1938, *Geschichte und Volkskunde d. deutschen Heilpflanzen*, Stuttgart, s. 166.
- 36 Andrian, Ferd. von, 1905, *Die Altausseer*, Wien, s. 68.
- 37 *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 4, 1894, s. 78.
- 38 Hupfauft, Erich, 1957, *Zillertaler Volksmedizin*, Innsbruck, s. 34.
- 39 B., dr. A., 1793 [oversat fra tysk], *Hestelægebog*, ORT, s. 36.
- 40 Manz, Werner, 1916, *Volksbrauch und Volksglaube des Sarganser Landes*, Basel, s. 148.
- 41 *Schweizer Archiv für Volkskunde* 30, 1930, s. 66.
- 42 *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens V*, 1932/33, s. 126.
- 43 *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 30, 1930, s. 66.
- 44 Marzell, Heinr., 1935, *Neues Illustriertes Kräuterbuch*, Reutlingen, s. 501.
- 45 Bock, Hieronymus, 1551, *Kreuterbuch*, Strassburg, s. 163 v (har et kapitel om mesterroden).
- 46 *Handwörterbuch* [note 44].
- 47 Perger, A. von, 1864, *Deutsche Pflanzensagen*, Stuttgart, s. 139.
- 48 Gubernatis, A. de., 1878, *La Mythologie des Plantes I*, Paris, s. 270; Teirlinck, Is., 1926, *Flora magica*, Antwerpen, s. 239.

- 49 Schmidt, Herm.-Vilh., 1931 (diss.), *Das Ros-sarzneibuch des Hannsen Stauber 1573*, Berlin, s. 145.
- 50 Rochholz, A. S., 1867, *Deutscher Glaube und Brauch I*, Berlin, s. 126.
- 51 *Handwörterbuch* [note 44]; John, U., 1905, *Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen*, Prag, s. 320.
- 52 *Zeitschrift für deutsche Mythologie IV*, 1856, s. 121.